

Instytut Archeologii
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: e.papuci-wladyka@uj.edu.pl
tel. +48 691507330

Recenzja pracy doktorskiej mgra Cezarego Bahyrycza

pt. Ceramika świadectwem kontaktów ponadregionalnych. Miejsce dolin Wardaru i Strumy w sieci powiązań kulturowych Macedonii Centralnej w późnej epoce brązu

Poznań, UAM, 2024

Praca doktorska mgra Cezarego Bahyrycza napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Janusza Czebreszuka poświęcona została omówieniu zjawisk zachodzących w późnej epoce brązu w południowo-wschodnich Bałkanach w kontekście świadectw kontaktów ponadregionalnych. Dysertacja ma imponującą objętość 655 stron wydruku komputerowego, bez dodatkowych katalogów ceramiki w liczbie XXXIII na 2365 stronach (!) dostępnych w wersji elektronicznej.

Obszar pracy obejmuje centralną Macedonię, głównie w dolinach rzek Wardar (gr. Aksios) i Struma (gr. Strymonas), która ulokowana jest dziś w trzech państwach: w Republice Grecji, w Bułgarii oraz w Macedonii Północnej. Stanowiło to niewątpliwie utrudnienie w dostępie do materiałów, jak również wymagało sięgnięcia do literatury w kilku językach, oprócz angielskiego, francuskiego i niemieckiego, także greckiego, bułgarskiego i macedońskiego (bibliografia ma 25 stron). Tym bardziej należą się Autorowi wyrazy uznania.

Materiał do badań stanowiła wybrana ceramika naczyniowa w ilości kilkuset naczyń i fragmentów z kilkudziesięciu stanowisk archeologicznych. Była to ceramika malowana matowa i mykeńska, czyli „klasy południowe” w nomenklaturze przyjętej przez Doktoranta oraz ceramika lepiona ręcznie dekorowana przy pomocy nacinania i inkrustacji należąca do „klasy północnej”. Wśród tego materiału część stanowią naczynia wcześniej nie publikowane, co należy podkreślić. Drugim filarem badań było pozyskanie danych przestrzennych z wybranych stanowisk i przeprowadzenie serii analiz widoczności z wykorzystaniem narzędzi GIS (Geographic Information System -

Geograficznego Systemu Informacji). Kompilacja danych uzyskanych z tych różnorodnych analiz dała niezwykle interesujące rezultaty.

Mgr Bahyrycz wykonał tytaniczną wręcz pracę polegającą na dotarciu do ceramiki w wybranego obszaru badań, która odkrywana była w długim odcinku czasowym począwszy od pierwszych aktywności archeologów na terenie Centralnej Macedonii przed I wojną światową, przez działalność przedstawicieli zagranicznych instytucji w dwudziestolecie międzywojennym, aż po nowsze wielosezonowe badania wykopaliskowe na osadach „tumbowych” (tumulusowych, tellowych) w regionie. Ceramika ta jest rozproszona w wielu miejscach i zbiorach, więc jej skatalogowanie i opisanie oraz szczegółowe przeanalizowanie nie tylko samej ceramiki, ale też wniosków zawartych w dawnych opracowaniach i krytycznym ustosunkowaniu się do nich, stanowiło duże wyzwanie. Podstawowe kolekcje tej ceramiki pochodzą ze zbiorów British Museum, Muzeum oraz Uniwersytetu Arystotelesa w Salonikach i Muzeum w Błagojewgradzie.

O wysokiej randze naukowej badań Doktoranta świadczy fakt, że C. Bahyrycz uzyskał grant z Narodowego Centrum Nauki w konkursie „Preludium” (nr 2016/21/N/HS3/00900) na ich prowadzenie. Pochwalić należy również Autora za publikowanie cząstkowych wyników badań na łamach czasopism naukowych o międzynarodowym zasięgu a także w wydawnictwach pokonferencyjnych, jak również popularyzowanie własnych badań na łamach serwisów internetowych, m.in. Nauka w Polsce.

Konstrukcja pracy jest dobra, klarowna i odzwierciedla zamierzenia Autora. Obejmuje siedem rozdziałów. Po wprowadzeniu przedstawiającym cele pracy umieścił Autor Rozdział 1 opisujący położenie geograficzne obszaru badań i jego znaczenie. Rozdział 2 poświęcony został chronologii, metodologii i metodyce. Podkreślić należy, że jednym z celów opiniowanej dysertacji była próba zastosowania teoretycznego konceptu „przestrzeni kontaktowej”, a także włączenia innych modeli (opartych na teorii systemu światowego) w celu analizy interakcji ponadregionalnych, obserwowanych w Centralnej Macedonii i dolinach Wardaru i Strumy w II tysiącleciu p.n.e. Ta próba zakończyła się powodzeniem. Kolejna część pracy (Rozdz. 3 na stronach 48-141) zawiera historię badań nad wybranym zagadnieniem opartą na solidnych, skrupulatnych kwerendach i napisaną niezwykle wartko (co nie jest łatwe w wypadku przedstawiania historii badań).

Zasadnicze części pracy to rozdziały 4 oraz 5. Pierwszy zatytułowany „Klasyfikacje i analizy pradziejowej ceramiki w Centralnej Macedonii” obejmuje ponad 150 stron tekstu (ss. 142-404). Podrozdział ostatni to rodzaj podsumowania tej części pracy przedstawiający powiązania kulturowe Centralnej Macedonii w świetle analiz ceramicznych. Na podstawie głębokiej analizy archiwów, publikacji współczesnych oraz własnych badań Autor dochodzi do wniosku, że w wypadku ceramiki malowanej matowo technologia, ornamenty i kompozycje zostały przyjęte i zaadoptowane do lokalnej wytwórczości ceramiki, a te innowacje przyszły prawdopodobnie z obszaru Zatoki Wołos w Tesalii, gdzie ta ceramika została zaobserwowana po raz pierwszy w okresie średnio helladzkim. Pojawienie się mykeńskich naczyń w repertuarze ceramiki Centralnej Macedonii było znaczącą innowacją w kulturze materialnej społeczności późnej epoki brązu, które były aktywnymi uczestnikami kontaktów z sąsiednimi regionami. Badania mgra Bahyrycza wzmacniają wskazywaną przez różnych badaczy rolę tej ceramiki jako „najmocniejszego dowodu” na obecność interakcji pomiędzy północną Egeą a społeczeństwami południowymi. Impulsy, idea i wiedza technologiczna z południa były rozprzestrzeniane na rozległy obszar na północ, prawdopodobnie poprzez jedyne dostępne szlaki, czyli doliny rzeczne, przecinające trudno dostępne pasma górskie. Wzmocnieniem tych twierdzeń mogą być odkryte stanowiska prawdopodobnie tworzące łańcuch ufortyfikowanych strażnic, który zabezpieczał ten szlak komunikacyjny łączący Morze Egejskie z południowo-wschodnimi, a nawet środkowymi Bałkanami. Warto dodać, że Doktorant uczestniczył w opublikowaniu niektórych z tych stanowisk.

Drugi z zasadniczych rozdziałów tu omawianych nosi tytuł „Doliny Wardaru i Strumy w sieci powiązań kulturowych Centralnej Macedonii” i składa się z trzech podrozdziałów. Przedstawiają one kolejno dane ceramiczne obejmujące trzy wybrane kategorie technologiczno-stylistyczne ceramiki późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na badanym obszarze, analizy przestrzenne oraz analizy widoczności, a także dane archeologiczne obejmujące praktyki i zwyczaje pogrzebowe. Autor dochodzi do wniosku, że (s. 603) „koncentracja stanowisk i ich wzajemne powiązania wizualne, wraz z rekonstrukcją linii brzegowej, podkreślają znaczenie tego regionu jako centrum komunikacji, transportu i wymiany kulturowej w późnej epoce brązu”. Ponadto podkreśla, że adaptacja osadnictwa do zmieniającego się środowiska wskazuje na dynamiczną relację pomiędzy człowiekiem a przyrodą w Macedonii Centralnej.

Rozdział 6 (607-622) zatytułowany „Miejsce dolin Wardaru, Strumy i Centralnej Macedonii w sieci powiązań kulturowych późnej epoki brązu” to podsumowanie najważniejszych rezultatów pracy. Dysertacja wykazała znacznie bardziej skomplikowaną niż to było widoczne w dotychczasowych badaniach sieć kontaktów kulturowych, w której ceramika nacinana była ważnym elementem lokalnej tożsamości i świadectwem otwartości na wpływy północne. Jak dowodzi Autor, wykorzystanie jej przez lokalnych wytwórców wskazuje na synkretyzm kulturowy i umiejętność twórczej adaptacji obcych wzorców. Recenzowana praca zbalansowała więc dominujące uprzednio w badaniach koncentrowanie się na wpływach mykeńskich i adaptacjach stylów południowych. Spojrzenie na ten region z obu perspektyw, czyli z jednej strony wpływów z północy a z drugiej z południa, pozwoliło Doktorantowi na lepsze zrozumienie roli badanego regionu jako ważnego ogniwa w wymianie międzykulturowej i podważyło przekonanie o jego wyłącznie marginalnym charakterze. W efekcie podjętych analiz, doliny rzeczne są interpretowane w omawianej dysertacji jako przestrzenie mediacji między kulturami, a ceramika – jako nośnik śladów tych interakcji. Macedonia Centralna pełniła funkcję pomostu w przepływie kultury materialnej oraz technologii.

Perspektywy badawcze i zakończenie znajdzie czytelnik w rozdziale 7. Mgr Bahyrycz przystępując do badań miał jasno sprecyzowany i wytyczony cel oraz świadomość ogromnego wysiłku jaki będzie potrzebny i konieczności pokonania wielu barier. Dodatkowo pojawiły się zupełnie nieprzewidywalne okoliczności wywołane przez pandemię. Pomimo tego Doktorant potrafił działać elastycznie zmieniając priorytety i dostosowując się do istniejących możliwości, co pozwoliło ukończyć doktorat osiągając znakomite rezultaty. Ciekawe jest to, że młody badacz zarysowuje wyraźną koncepcję przyszłych badań zdając sobie sprawę, że recenzowana rozprawa stanowi dopiero pierwsze kroki w kierunku dalszych badań tego regionu. Postuluje On, by przedstawione w dysertacji hipotezy zostały zweryfikowane w przyszłości na podstawie dokładnej analizy kultury materialnej na obszarze szerszym, niż objęty pracą, ze szczególnym uwzględnieniem nowoczesnych analiz archeometrycznych ceramiki.

Praca jest dobrze skonstruowana i napisana, bardzo dobrym językiem i wykonana niezwykle starannie. Liczne, dobrze dobrane i znakomicie sporządzone ilustracje ułatwiają śledzenie wywodów Autora. Nie ma prawie w ogóle błędów literowych, gramatycznych i stylistycznych, które ostatnio stały się wręcz, można by powiedzieć, plagą. Autor wykazuje znakomite opanowanie warsztatu badawczego i naukowego:

poprawnie stosowane i konstruowane przypisy, bibliografia zestawiona i uporządkowana oraz zapisana jak należy. Zastosowana metodyka i metodologia badań zostały klarownie przedstawione i bardzo sprawnie zaimplementowane w badaniach Doktoranta.

Recenzentka ma kilka uwag krytycznych. Zalecałabym wyklarowanie nomenklatury, która może wprowadzać czytelnika w błąd. Np. na s. 422 opisując naśladownictwa/imitacje naczyń mykeńskich Autor określa je jako „ceramikę mykeńską” pisząc tak: „Dokładna lokalizacja warsztatów garncarskich, w których wytwarzano opisywane naczynia mykeńskie, używane w Koprivlen, jest nieznana, niemniej jednak, niemal wszystkie zidentyfikowane formy uważa się za wyroby macedońskie – północno egejskie”. Trzeba rozróżnić oryginalną ceramikę mykeńską pochodzącą z rejonu objętego kulturą mykeńską, od ceramiki w stylu mykeńskim wytwarzanej na terenie Macedonii (i w innych regionach) pod wpływem importowanych naczyń mykeńskich, którą można określić jako „ceramikę w typie/stylu mykeńskim” czy „ceramikę naśladowczą/imitującą mykeńską” albo jakimś innym określeniem, ale na pewno nie można o niej pisać jako o ceramice mykeńskiej. Pozostając przy nomenklaturze, zadziwiające jest, że mgr Bahyrycz doskonale orientując się w zakresie metod analiz fizyko-chemicznych ceramiki i cytując prace znakomitych badaczy z tego zakresu, jak np. E. Kyriatzi, dyrektor Fitch Laboratory przy British School at Athens, nie używa określenia „badania archeometryczne ceramiki”, które obejmuje wszelkie spektrum tych analiz.

Z drobnych usterek zwracam uwagę na niewłaściwy zapis słowa „mineralogicznych” które na s. 41 i in. zapisane jest jako „minerologicznych”. W nazwisku Grammneos zapisanym po grecku na końcu musi być właściwa sigma, a więc nie „Γραμμενοσ et al. 1997” jak podaje Doktorant, ale „Γραμμενος et al. 1997”. Autor używa powszechnie znanego słowa *koine* oznaczającego rodzaj wspólnoty kulturowej, językowej itp., traktując je jako słowo rodzaju nijakiego np. na s. 607 (ale też w innych miejscach) pisze: „swoiste *koine*”, tymczasem jest ono rodzaju żeńskiego, więc powinno być napisane „swoistej *koine*”.

W bibliografii nie określałabym poszczególnych części nagłówkiem „Źródła...” jak uczynił to p. Cezary, bowiem źródłami są antyczne teksty pisane, natomiast to są opracowania, więc dałabym nagłówek „Opracowania w alfabecie łacińskim” itd. Natomiast właściwe źródła antyczne cytowane przez Doktoranta, jak np. dzieła Herodota, Tukidydesa czy Strabona, powinny być zebrane w bibliografii pod osobnym nagłówkiem: „Źródła antyczne”.

Powyższe uwagi są natury marginalnej i zostały przedstawione raczej z obowiązku recenzenckiego. W żadnym wypadku nie umniejszają bardzo wysokiej oceny opiniowanej pracy i jej ogromnej wartości naukowej dla dalszych badań nad regionem, której dotyczy. W opinii recenzentki praca mgra Bahyrycza niewątpliwie zasługuje na wyróżnienie.

Reasumując powyższe uwagi stwierdzam, że praca doktorska mgra Cezarego Bahyrycza pt. „Ceramika świadectwem kontaktów ponadregionalnych. Miejsce dolin Wardaru i Strumy w sieci powiązań kulturowych Macedonii Centralnej w późnej epoce brązu” spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim i wnoszą o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ewdokia Papucis-Malyk

VIDI DECANUS

DZIEKAN
Wydziału Archeologii

[Signature]
prof. dr hab. Andrzej Michałowski